

101070

Sosialistene som ble nazister

Av Bernt Hagtvet

Franskmennene har et uttrykk «Les ex-tremes se touchent.» Ytterpunktene berører hverandre. Det er myntet på den tiltrekning som kan eksistere mellom to fiendtlige politiske posisjoner. Uttrykket fanger inn deres indre og bakenforliggende slektskap, så å si, de psykologiske og politiske mekanismer som driver folk over i motsatte leirer. Det henspiller på en slags «historiens list», og åpner vårt blikk for ironier og drivkrefter i politikken vi ofte ikke ser, men slavebindes av.

Eksemplene fra vårt århundre på en slik gjensidig tiltrekning mellom ulike poler er mange. Enkelte spektakulære overganger fra venstre til høyre har avfødt en hel litteratur: Benito Mussolinis overløperi fra å være redaktør av sosialistpartiets hovedorgan Avanti! før den første verdenskrig til å bli fascistfører etter; svartskjorten Oswald Mosleys lignende vel i England; den svenske venstresosialistlederen Nils Flyg, som endte som nazist, og den franske arbeiderføreren Jacques Doriot, som etablerte sitt eget fascistparti, PPF, i 1936. Også nazismen i Tyskland hadde sin venstreretning, rundt brødrene Otto og Gregor Strasser og SA-føreren Ernst Röhm. Han måtte bøte med livet under de lange knivers natt i 1934 for å roe ned arméen og Hitlers forbundsfeller innen storindustrien i maktkonsolideringens første fase.

I Norge gjennomgikk flere sosialister lignende hamskifter. Navn som Eugene Olausen, Albin Eines, Halvard Olsen, Haakon Meyer og Sverre Krogh er idag glemte navn, men i sin samtid ble de selve symbolet på forræderi i arbeiderbevegelsen. De var alle i sin ungdom revolusjonære, fremtredende medlemmer av Arbeiderpartiets ungdomsbevegelse. De hadde

alle syndkallistiske sympatier og var kjente organisatorer og agitatorer. De endte alle som fremtredende medlemmer av NS, tildels med betydelig innflydelse.

Nå er ikke overgangen til fascismen interessant bare ut fra en slik interesse for de sjeldne arter. Langt viktigere og farligere enn disse unntagelsene var overgangene fra konservative posisjoner til fascismen. NSDAP kom til makten på skuldrene til de tyske høyrepartiene DVP og DNVP, tildels også det katolske Zentrum (med ekskansler Franz von Papen som det mest umiddelbare eksempel på mellomkrigstidens uklare grenser mellom høyre-autoritarianisme og nazisme). Det hele var betinget av hvilke tradisjoner høyrepartiene sto i. Hos oss var Høyre liberalt og stats skeptisk. Ikke minst takket være C.J. Hambro unngikk Høyre «spekkhuggerne» på høyrekanten: anti-demokratiske høyretradisjoner som flørtet med korporativismen og drømte om den organiske stat. I Sverige gikk det ikke slik. Högern ble flekket til av den brunepensel gjennom ungdomsorganisasjonen, som gikk klart i fascistisk retning og til slutt ble ekskludert.

Dermed gitt noe av dimensjonen ved overgangen fra sosialisme til fascisme. De var få, men fordi de dreide seg om intelligente (men romantisk og tildels trostrengende) personer, kan man ikke avfeie dem utelukkende som uinteressante karakteravvik. Derfor er også forklaringene på deres vel så viktig å få tak på. De kan lære oss mye om ideologiske fristelser og viljedannelsens krokveier.

Hos oss er det særlig historikeren Øystein Sørensen

som har skrevet godt om dette. I 1983 kom hans «Fra Marx til Quisling», der han detaljert går inn på disse «fem store renegetene» i norsk arbeiderbevegelse. Sørensen påviser en nasjonal og «sosialistisk» strømning knyttet til det kommissariske LO og en pan-germansk retning knyttet til Germaniske SS Norge. Også de siste oppfattet seg selv som sosialister. Etter ham er det ikke mulig å se på NS som et enhetlig parti, men snarere som en «normal» politisk organisasjon som på tross av det monolittiske ytre og «læreprinsippet» var sterkt revet opp av fraksjonskamper og ideologiske spenninger.

Sørensen ser særlig anti-kapitalismen som det bærende motiv for affiniteten sosialisme/fascisme. Men i anti-kapitalismen lå også en avvisning av liberalismen – nok et felles trekk mellom sosialisme og fascisme. Sosialistene som kom til NS, ble del av en venstrefalanks der. Felles for begge grupperinger ble en uklar lengsel etter sosial rettferdighet, født av revolusjon. Når NS talte om fellesnyttan foran egen nytten, ble nok et felles punkt berørt: kollektivismen. Også den kan kaste lys over noe av den mentalitet som førte disse fem kjente sosialistene til NS. De sto alle fjernt fra representative-demokratiske tankegang, og ikke minst deres bakgrunn i syndkallismens aktivistiske arv gjorde dem lettbevegelige overfor NS' appell.

Tore Pryasers «Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling» anlegges et annet og utfyllende perspektiv. Boken er blitt til som et over-skuddsprodukt fra hans bind i «Arbeiderbevegelsens historie». Mens Sørensen primært samler seg om de fems personlighetstrekk i sin idéanalyse

og gir oss den historiske sammenheng de sto i, gir Pryser i tillegg en analyse på organisasjonsnivå. Pryser trekker linjen fra den gamle Fagopposisjonen i DNA til kollaborasjon, og ønsker å vise hvor dypt kompromittert LOs organisasjonsapparat ble under okkupasjonen. Her åpnebaret en dimensjon i okkupasjons-historien som vil overraske mange, som Pryser dokumenterer godt.

Igen står vi overfor den gamle historien om det subjektivt opplevde gode i det ondes tjeneste. Pryser viser detaljert hvordan de kommissarisk utnevnte LO-lederne forsøkte å bedre arbeiderklassens kår innenfor de rammer tyskerne satte – og hvordan de tildels lyktes (om enn ikke i forhold til eget ambisjonsnivå). Han viser også hvordan bevaringen av organisasjonen ble et hovedmål for dem som gikk i kollaborasjon – og hvordan tyskararbeide ble det viktigste lokkemiddel tyskerne hadde overfor arbeiderbevegelsen. Pryser beskriver også interessant hvordan den tyske nazismens tidlige interesse for arbeidervelferd («Kraft durch Freude»-bevegelsen) fikk sitt norske motstykke i «Sol i Arbeid», som etterhvert fikk et anselig aktivitetsnivå under sin leder Kåre Rein.

Pryser ser antikapitalismen, fraværet av marxisme, sosiale rettferdighetskrav og vern om det vesle selveiet som hovedelementene bak den populistiske oppslutning om NS. Disse idébrokker er ikke noe nytt i norsk historie, og Pryser trekker selv trådene tilbake til Arbeiderdemokraten fra 1880-årene, til deler av thraniterbevegelsen, hvor pater-nalistske forhold domnerte, endog til utopisk kristenkommunisme eller den håndverkerkommunisme som var kjent i Norge mot slutten av 1840-årene. Det nye i denne

Sosialister som endte som nazister, har avfødt en hel litteratur. Hva var beveggrunnen? Skjedde det bare fordi motsetninger tiltrekker hverandre, eller fordi de to ideologier hadde viktige likhetspunkter – kollektivismen, anti-kapitalisme, anti-liberalisme?

Historikeren Øystein Sørensen og Tore Pryser har i de senere år kartlagt disse sammenhengene. I dagens kronikk tar Bernt Hagtvet for seg Pryasers bok «Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling – om venstrestrømninger i Quislings parti». Hagtvet er forskningssjef ved Avdelingen for samfunnsvidenskap og utvikling ved Chr. Michelsens Institutt i Bergen.

«bygdesosialisme» var at antisemittismen ble inkorporert i agitasjonen – uten at det ble noen hovedsak for dem som lot seg påvirke av budskapet.

Sosialister i NS? Tore Pryasers bok gir et rikt innblikk for den som vil forstå politikken mangfoldige nedslag i menneskenes følelsesliv – og de overraskende sengekamerater den kan gi. Den er historie på det mest leservennlige og interessante.

Sjefredaktør: ANDREAS NORLAND

Redaktører: IVAR GRANAASEN KJELL HARBERG

Adm. direktør: KAARE FRYDENBERG

Aftenposten 18/11 - 1991

Aftenposten 18.11.91